

УДК 94 (477) (092)
DOI: 10.24919/2312-2595.40.123235

ТЕЛЬВАК Віталій – професор, доктор історичних наук, професор кафедри *всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* (telvak1@yahoo.com); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

ПЕДИЧ Василь – доцент, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (velshum@gmail.com); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8942-8374>

ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ГАЛИЦЬКИХ УЧНІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Стаття присвячена реконструкції полоністичного дискурсу в працях представників львівської історичної школи Михайла Грушевського. Доведено, що у фокусі уваги С. Томашивського, І. Крип'якевича, О. Сушка, Ф. Срібного та С. Рудницького перебували проблеми релігійного й економічного утиску українців у Речі Посполитій. Зроблено висновок про вагомість для української історіографії полоністики галицьких учнів М. Грушевського.

Ключові слова: *Польща, львівська історична школа, М. Грушевський, релігійне протистояння, економічний утиск.*

ТЕЛЬВАК Віталій – профессор, доктор исторических наук, профессор кафедры всемирной истории и специальных исторических дисциплин Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (telvak1@yahoo.com); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

ПЕДИЧ Василий – доцент, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и политологии Ивано-Франковского национального технического университета нефти и газа (velshum@gmail.com); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8942-8374>

ПОЛИТИКА ПОЛЬСКОГО ГОСУДАРСТВА НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ГАЛИЦЬКИХ УЧЕНИКОВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСКОГО

Статья посвящена реконструкции полонистического дискурса в работах представителей львовской исторической школы

Михайла Грушевського. Доказано, что в фокусе внимания С. Томашиевского, И. Крипякевича, А. Сушка, Ф. Срибного и С. Рудницкого были проблемы религиозного и экономического притеснения украинцев в Речи Посполитой. Сделан вывод о значимости для украинской историографии полонистики галицких учеников М. Грушевского.

Ключевые слова: *Польша, львовская историческая школа, М. Грушевский, религиозное противостояние, экономическое притеснение.*

Постановка проблеми. Українська історіографія XIX ст. мала перед собою два важливі взаємопов'язані завдання, що виникали з потреби окреслення та змістового наповнення власного предметного поля. Йшлося про необхідність перегляду усталених традицією імперських російськоцентричної та польськоцентричної оптик минулого східноєвропейських земель. У згаданих підходах домінувало «кресове» бачення української історії та культури – землі між Сяном і Доном уважалися своєрідними околицями, відповідно, російського чи річпосполитського світів, котрі мали за цивілізаційний обов'язок «виорати» домінуючі нації плугом власної культури. Починаючи з 30-х рр. XIX ст. наддніпрянські та галицькі інтелігенти, захоплені ідеями романтизму, розпочали непросту інтелектуальну боротьбу з таким узвичаєним у європейській історичній культурі стереотипом. Її наслідком було, як іронічно писали російські та польські публіцисти, «винайдення України».

Механізм цивілізаційного «іншування» і в російському, і в польському випадках передбачав подібні інтерпретаційні процедури. Насамперед слід було довести відмінність ціннісного світу українців від ментальних практик сусідів. А потім, на другому етапі, загострити ці відмінності, показавши неможливість цивілізаційного співжиття у межах одного політичного організму, його загрозовість для самої екзистенції українства. З першим завданням галицькі романтики впоралися доволі легко. Віровизначача відмінність українців і поляків створювала неабиякі можливості для ілюстрації практик «іншування» польськими урядниками різного калібру руської спільноти. А відображена в багатьох джерелах

католицька погорда до «схизматиків» підсилювала емоційний градус полеміки, що час від часу спалахувала довкола проблеми становища православної церкви в давній Речі Посполитій.

Натомість значно складніше було з цивілізаційним «прописуванням» українців: захоплені русофільською риторикою, галицькі інтелектуали – найчастіше священики – пророкували землякам невідворотність «повернення» до лона російського православного світу [6, 362 – 401]. Цей погляд уперше почали підважувати молоді галицькі народовці. Озброєні інтелектуальними напрацюваннями наддніпрянських колег, вони вказували на історичну та культурну самобутність галицьких українців, їхню цілковиту відмінність від сусідів.

Згаданий процес цивілізаційного «іншування» Польщі завершив прибулий у 1894 р. на професорську кафедру до Львова М. Грушевський. У запропонованій ним історичній схемі кілька століть перебування українців у складі Речі Посполитої були виразно марковані як період стрімкого занепаду всіх сфер життя, що мало не закінчилося «національною смертю». Так, на сторінках третього тому «Історії України-Руси» включення українських земель до польсько-литовської держави було емоційно названо «фатальним переломом в життю українсько-руського народу», від якого Русь і староруська культура «не виграли нічого, а втратили – безконечно [...] на шкоду не лише свого народу – на шкоду цивілізації взагалі» [1, 503]. «Польська [зверхність] знищила матеріально й морально ті верхні верстви, котрими держалася руська культура, й вони упадають, щоб дати місце шляхті польській, німецькому міщанству, – твердить М. Грушевський. – З тим упадком їх культурний розвій Руси був перетятий майже до споду: тільки низом, народніми масами та низшим духовенством, текла ще, струмком тонким і бідним, староруська культурна традиція, себто ті нужденні останки староруської культури, які встигли перейти в ті низші верстви» [1, 503]. Цю пояснювальну модель численними розвідками узасаднювали представники львівської історичної школи. За завданням учителя, вони фокусувалися на деконструкції найбільш міфологізованих польською історіографічною традицією сюжетів тривалого співжиття двох народів.

Аналіз основних досліджень і публікацій засвідчує, що полоністичний дискурс львівської історичної школи М. Грушевського наразі так і не став предметом спеціального історіографічного аналізу.

Метою статті є комплексна реконструкція полоністичної проблематики у працях львівських учнів М. Грушевського.

Як і в попередній період, найбільш багатою на приклади цивілізаційного «іншування» стала сфера релігійного співжиття українців і поляків. Як відомо, польська історіографія XIX ст. змальовувала цілком безхмарні взаємини між католиками та православними. Опонуючи такому погляду, як творець львівської школи, так і молоді вчені, аргументовано відтворювали процес поступового відсунення православних на периферію суспільних процесів давньої Речі Посполитої. Наслідком ставало винародовлення більшості представників давньої української шляхти. Іншим викликом для православної спільноти стала поява уніатської церкви, що наприкінці XVI ст. сприймалася як загроза національній єдності. Численні аспекти згаданої проблеми потрапили в поле зору Олександра Сушка та Івана Крип'якевича.

Так, І. Крип'якевич, досліджуючи становище українців Львова в першій половині XVI ст., особливу увагу акцентував на їх обмеженнях у релігійному житті. Систематизуючи наявні утиски, він виділив «п'ять точок» релігійних обмежень: «Русинам не дозволяли складати присягу перед урядом, відсилали їх з нею до церкви; в урядах свідочтва Русина не приймають зовсім; коли руський священник іде з святими тайнами до слабого, то не вільно йому переходити улицями або ринком з запаленими свічками; магістрат надуживає права патронату над руськими парохами; не можна нести померлих на цвинтар з відповідними церемоніями» [3, 11].

Історик зауважив, що скарги русинів на ці обмеження, на жаль, не збереглися. Про їх зміст дещо можна було дізнатися з відповіді на них короля, котрий 1524 р. відвідав Львів. У ній І. Крип'якевич зауважив цікаве обґрунтування міщанами потреби скасування обмежень: «Три обставини: перше – Русини сидять на тім праві, що і всі міщане; друге – руські міщане поносять всі тягарі рівно з католиками; третє – Русини у Львові представля-

ють чисельно поважну силу» [3, 12]. Усі їхні «прошення» були майже безуспішними, однак, зберігаючи об'єктивність, дослідник відзначив деякі «полекші» в релігійних справах: дозволено допускати їх як свідків у судах, нести померлих і Святи Тайни усіма вулицями, але без запалених свічок, тільки на своїй вулиці могли вони провадити всі необхідні обряди і т. ін.

Предметом спеціального вивчення І. Крип'якевича була діяльність папського посла в Речі Посполитій і Швеції єзуїта Антонія Поссевіна, який займався справами унії. Особливу увагу він звернув на його зусилля для організації папського семінару для православних у Вільно, як «практичного способу проведення католицьких ідей» [2, 10].

Досліджуючи діяльність єзуїтських колегій на українських землях, інший представник львівської історичної школи О. Сушко із сарказмом зауважив, що «віленські патри вивели в поле – до бою з схизмою своїх найліпших борців» і хоч «від огненних проповідий та горячих диспут від «місій» та величавих масових процесій на Литві аж потемніло... Та вже не вдовзі показалось, що надто великим успіхом єзуїти не могли почванитися» [10, 5]. Вони зробили висновок, стверджує дослідник, що «пропаганду починати найліпше – від шкільної лавки та вже в молодечі уми вщипляти католицьке насіне» [10, 5].

О. Сушко називає дивним те, що, з одного боку, усі найвизначніші діячі «русько-православного табору другої половини XVI в., як кн. Курбський, кн. Константин Острожський, митрополит Михайло Рогоза та златоустий Іван Вишенський відхрещуються як мога від лядської латинської хитрости та ериси», а Петро Скарга говорив, що «зі слов'янського язика ніхто ніколи не може бути ученим», – то, з іншого боку, єзуїти «приходять до переконання, що наука руської мови в їх колегіях – се одна із найважливіших потреб успішної католицької пропаганди між руським населенням» [10, 6].

Історик переконаний, що в своїх колегіях єзуїти навчали руської мови не тільки для більшого залучення до них руських дітей, а й для того, «щоби приготувляти здатних місіонарів, які б між руським селянством вели католицьку пропаганду в їм зрозумілій мові» [10, 7].

Предметом спеціальних досліджень О. Сушка стала діяльність єзуїтського ордену на українських землях та становище православної церкви напередодні Брестської унії 1596 р. [9; 11 – 13]. Йому вдалося спростувати шаблонні твердження польської історіографії у трактуванні церковно-релігійних відносин у так званій «золотій добі» короля Жигмонта II та аргументовано поставити під сумнів поширені апокаліптичні сюжети про «темну Русь», а також про начебто «добродайне» прилучення її до католицизму як джерела просвіти.

Становище в Польщі під кінець правління короля Жигмонта II О. Сушко назвав «релігійним безголов'ям». На думку дослідника, «образ тодішніх суспільних ферментів» не був би повністю з'ясований, коли б він «поминув один дуже важний чинник – це стан польського католицького духовенства». Вчений детально зупиняється на характеристиці тодішньої церковної ієрархії та наводить «страшні слова» осуду католицького вищого духовенства, причому, як стверджує історик, сказаними не чужинцями, не «єритиками», а бездоганними католиками, відпоручниками краківської капітули на синод у Пйотркові 1551 р. – Мартіном Кромером, Петром Мишковським та Станіславом Гурським. З огляду на те, що цей матеріал ще не був залучений до широкого наукового вжитку, дослідник уважав за потрібне «навести бодай одроби́ну цього прецікавого тексту», в якому «відслонена уся глибина моральної гнилі польського католицького духовенства» [11, 28]. Історик зауважив, що цей «знаменитий обяв тодішніх церковних відносин» для нас важливий тим, що подібні жалі читаємо також у звіснім «Треносі» Мелетія Смотрицького, вважаючи найважливішою причиною такого «страшного морального упадку» духовенства було, що обрання біскупів залежало лише від «двірської камарильї, від короля, який біскупські мітри роздавав людям, що звичайно заслуговували собі високі становища – в королівській канцелярії, або в будуарах королевої» [11, 28]. Дослідник відтворив сумний стан кафедральних шкіл, де молоді часто «миліша була чарка як наука» та монастирів, де «монахи та монахині поклонялися радше Венері, як сьвятим та розганяли монастирський сум та тугу – пированем, танцями та тим о чім і не годиться писати» [11, 30]. О. Сушко іронічно зауважив, що «по такім

образі життя польського єпископату наші Онісифори Дівочки, Терлецькі, Балабани і хто там иньший, – нікого також не здивують» [11, 28].

Дослідник наголосив, що змалював стан польського католицького духовенства, «добираючи майже виключно чорних красок, бо загальний образ тодішніх церковних відносин стелиться таки на дуже темнім фоні». Він заперечує тезу відомого дослідника історії єзуїтів кс. Заленського, який назвав «отсю Содому і Гомору» пониженням «духу релігійности». «Нема що казати – характеристика дуже делікатна», – саркастично зауважив О. Сушко [11, 31]. Історик констатує, що нарікань на страшне моральне зіпсуття тодішнього католицького духовенства в рукописних і друкованих пам'ятках – «без числа».

Закономірно перед дослідником постали також питання про те, якими були у нас на Русі церковні відносини, яке було духовенство, якою була ієрархія. Його відповідь коротка: «Гірше не було, але й ліпше також» [11, 32]. Історик зупинився на детальному аналізі становища православної церкви того часу, риторично зауважуючи, «чи ж могло бути краще у тих, що цілі століття абсорбували усі свої животні сили на оборону Європи перед інвазією некультурних азійських орд [...], у тих, що цілі століття зазичувалися в сусідній Візантії – беручи огонь з погасаючої ватри, та у тих, що в горячковій погоні за світлом гасили свій духовний голод культурних потреб – трутою – шумовинням культурних ферментів в сусідньої Польщі?» [11, 33].

О. Сушко навів конкретні свідчення морального розкладу духовенства православної церкви в другій половині XVI ст. Послуговуючись історичними джерелами, він змальовує страшну інтелектуальну, соціальну, економічну «недолю», в якій «туманіло» нижче православне духовенство, котре «не різнилося зовсім від недолі кріпака». Історик зауважив, що в такому сумному становищі опинилися ті, що «силою обставин мали бути світочами та провідниками широких народних мас» [11, 36 – 37]. Учений з гіркотою наголосив, що українському народові для національно-релігійного відродження («пробурхання») треба було «аж такого гіркого «momento», як берестейська капітуляція, треба було перейти аж такий хрест» [11, 41].

На релігійних аспектах народних рухів у Галичині на підтримку повстання під проводом Богдана Хмельницького заакцентував свою увагу С. Томашівський. Він категорично заперечив трактування цих виступів, як винятково соціальних. «Народні рухи в Галичині, – стверджує історик, – не були чисто соціальними, бо є ще мотиви бунту політичні, національні і релігійні» [15, 119]. Цим, уважав дослідник, боротьба українського народу середини XVII ст. відрізнялася від всіх селянських війн на Заході, зокрема французької жакерії, німецьких рухів періоду Реформації, де дійсно виняткову роль відігравали соціальні мотиви. «Тодішня Галицька Русь, – пише С. Томашівський, – ще у величезній своїй більшості була православна [...], не поминула нагоди, коли козацтво виставило релігійний прапор, аби не підняти реакції проти поступу католицтва» [15, 5]. Релігійний «мотив» виступу українських міщан Львова та інших міст Галичини, на думку історика, найперше проявився в тому, що «у всіх містах головна акція бунту була звернена проти костелів, значиться проти головної основи католицтва» [15, 121]. Учений особливо наголосив, що тоді на Русі «справа релігійна була тісно злучена з національною і політичною» [15, 124].

Дискримінація за віровизнавчою ознакою вела за собою утиски українців і в інших сферах суспільного життя давньої Речі Посполитої. Певним новаторством для галицької історіографії стала демонстрація соціально-економічного упослідження руського населення. Учні М. Грушевського, з подачі вчителя, почали комплексне опрацювання проблеми поступового звуження економічних свобод українців. Цій проблемі розлогі студії присвятили І. Крип'якевич та Ф. Срібний.

Досліджуючи становище українців Львова в першій половині XVI ст., І. Крип'якевич констатував, що «руська суспільність в Галичині доживала [...] останні хвилини свого національного життя» [4, 78]. На його думку, упадок «руського елементу» розпочався за останніх галицьких князів, пройшов через часи Казимира, Володислава Опольського, панування Ягайла, і за перших його нащадків «дійшов кінця». Насамперед упали руські міста, засаджені німецькими колоніями, що почали швидко розвиватися. «Знайшовши собі землю добре підмащену виїмковими пра-

вами і привілеями, – образно зазначив історик, – розрослися розкішно, пустили глибоко коріне, а пожирливе віте стали розтягати широко навкруги, обхапуючи чим раз більше простору і відпираючи все далі і далі туземну руську рослинність – аж її зовсім приглушили» [4, 78].

І Крип'якевич простежив поступове обмеження «руської людности» у її участі в міських урядах, у вступі до цехів, у заняттях торгівлею, у праві вільно «дідичити» спадщину, у накладанні надзвичайних повинностей, у невизнанні в магістраті чинності їхніх свідчень, в обмеженні релігійних обрядів і «в цілیم міськїм житю відсунено її на другий плян» [4, 78]. Унаслідок цього, наголосив він, «старий город, в котрїм колись збиралося і кипіло жите цілої землі, втратив руський характер [...]. Так, вирвано з живого тіла староруської землі її серце» [4, 78]. Однак, зауважив дослідник, й сама земля не залишилась такою, якою була в «часах незалежности».

Новий устрій, принесений польським пануванням, почав різко відмежовувати суспільні верстви, котрі ледве були зазначені в давній Русі. На місце різноманітних, але майже рівних між собою груп населення, стверджував історик, прийшов «оден шабљон: привілейованих і безправних, шляхти і хлопів» [4, 78]. Селянство, втративши свою землю і волю, було змушене відробляти панщину і підлягати панському суду. Друга частина населення – нащадки руських бояр – зберегла свої давні права, але змушена була ця «нова руська шляхта зложити свій національний характер [...], тонути все більше в морі чужинців» [4, 78]. Підупало також духовенство, хоч було воно, зазначав І. Крип'якевич, «найкраще організоване, бо найближче стояло при одинокій ще національній інституції, церкві». Однак проти державної католицької церкви, стверджував він, православна – була фактично безправна, а руське духовенство позбавлене політичного значення. Польське панування завдало галицькій суспільності «тяжкі рани», підсумував історик. Щоправда, він переконаний, коли в народові, незважаючи на тяжкий гніт, ще збереглася «іскра духа, дрібка національної сьвідомости й енергії – він не загине» [4, 79]. Дослідник висловив жаль, що «народний дух» не переніс всіх катастроф, які на нього звалились, що «в народню душу вїйшла гірка

зневіра, а з нею бездушна апатія» [4, 79]. Як приклад такої апатії, він навів безпрецедентний факт, коли за наказом Ягайла з перемиського собору викинули кістки руських небіжчиків – у відповідь тільки «ридання і плач».

Аналізуючи економічне життя українців Львова, І. Крип'якевич зазначив, що тут, як і у всіх містах, кожен, хто хотів «лояльно» займатися своєю професією, мусив належати до певного цеху. Історик відзначив залежність зростання і розвитку ремесел серед українців від того, чи знаходили вони «толеранцію і підмогу у католицькій людности» при вступі до «офіційних ремісничих товариств». Він наголосив на тому, що доступ українців до цехів був ускладнений і аргументовано довів, що їх права у цехах були значно обмежені. Так, вони не могли стати цехмайстрами, їх зобов'язували брати участь у католицьких богослужіннях, хоч і не були католиками, вони мусили давати гроші на свічки для костелів і утримання образів і т. ін.

Історик звернув увагу на «неприхильність» міської ради до українців, бо вона «стала вже тоді монополем і синекурою» найбагатших міщан-католиків. «Всі ласки ради до руської людности, – пише історик, – мають вартість відпадків від стола, котрими зацитькується голодного і одертого з прав» [3, 9]. Ця «неприхильність» виявлялася, зокрема, в обмеженні українців у купівлі ними землі, яка супроводжувалася суворим застереженням, що в майбутньому можна було продати її «тільки чоловікові римської віри».

«Між мурами давно вже минувся для Русинів той щасливий час, – пише І. Крип'якевич, – коли то мали привілеگیю сидіти, де хто хотів» [5, 233]. Немов спогад того «золотого віку», він знайшов в актах одну-єдину звістку про те, що «Русин мав землю поза руським кварталом». Його – Олександра Ігнатовича – автор назвав «останнім Могіканцем» і наголосив, що це був «одинокий факт, можна підозрювати, що тут була якась нелегальність – або бодай Олександр Ігнатович був зв'язаний якимось застереженнями» [5, 233]. Українці, стверджував дослідник, були обмежені до маленької частини міста – «до руської ulиці, котра обіймала, крім нинішньої руської ulиці, ще ulицю бляхарську й зацерковну» [5, 233]. На них він нарахував 40 окремих ґрунтів, які тримали

українці. Кількість ґрунтів, якими володіли українці, звичайно була дуже незначна, але він переконаний, що «на тих кількох уличках, які визначив Русинам уряд, таки більше не могло поміститися» [5, 235].

Дослідник також відзначив інші обмеження українців Львова в міському житті. Історик поставив перед собою запитання: коли вони розпочалися і який вплив на це мало спольщення Львова в першій половині XVI ст., яка народність – польська чи німецька – була більш «не толерантна» до русинів? Відповідаючи на них, він переконливо довів, що факти «свідчать скоріше на не користь як користь Поляків» [3, 9]. Так, за німецького правління руські міщани мали доступ до ради, а за польського – ні; від 1520 р. зникає посада «руського писаря» в магістраті, що була за німецького урядування; у XV ст. русини могли купувати будинки в Ринку, а в XVI ст. – це було заборонено тощо.

Систематизуючи конкретні утиски, І. Крип'якевич виділив «чотири точки» обмежень русинів у «міськiм житю»: «Русини не мають права купувати домiв поза своїми улицями; не вільно їм продавати вина, пива і иньчих горячих напоїв, ані брати в наєм шинки; не вільно продавати сукно на лікті; не вільно вступати до нових ремесел і цехів» [3, 11]. Усі скарги українців на ці обмеження були безуспішними, що викликало «сильне огірчиння». Це було доказом того, вважає дослідник, що «чуже міське жите розрослося вже так сильно і таким сильним ланцом обступило Русь», що потребувало тривалої боротьби «всюди і за все: за землю, ремесла, торгiвлю і церкву» [3, 50].

Інший вихованець М. Грушевського Ф. Срібний, досліджуючи історію львівського братства, описав важкий шлях братів Юрія та Івана Рогатинців до сідлярського цеху. Цех вимагав від них документ, в якому було б зазначено, де вони навчилися свого ремесла. Ту обставину, що «вони не були вишколені в варстаті, лише власною пильністю набули се знане», намагалися формально використати, щоб закрити їм вступ до цеху. Радецькі акти згадують пробний виріб Рогатинців, який вони представили на суд церхових майстрів і райців. Це був «новий рід сідла» – т. зв. «козацький», який вразив своєю довершеністю всіх присутніх і дав можливість його творцям вступити до об'єднаного цеху сідлярів,

римарів та підпружників. Однак ще довго тривали судові позови і процеси, в котрих представники цеху заявляли, що «Рогатинці грецької релігії і якби они лишилися в цеху, се було би новиною і порушенням привілеїв майстрів католиків» [8, 70]. Врешті, навіть прийнявши майстрів-Рогатинців до цеху, їх права суттєво обмежили, дозволивши тримати «учеників і товаришів лише католиків, заборонено навчати ремеслу русинів і навіть власних синів» [8, 76].

Врешті, молоді галицькі дослідники піддали деконструкції найулюбленішу тезу польської історіографії – про рятівний від степових орд характер колонізації українських теренів. Спеціальну увагу цій проблемі присвятив С. Рудницький, досліджуючи питання організації пограничної оборони на українських землях у складі Польщі від кінця XV ст. [7]. Він зазначив, що в польській історичній літературі значного поширення набув термін «креси». Польські історики представляли його читачеві, як «добре укріплене і твердинями засіяне пограниччя». Жити тут, щоправда, було небезпечно через постійні напади татар. Однак захищали землю «майже легендарні кресові велетні – рицарі [...], ідеальні воїтники [...], які закривають власною грудию Європу перед навалом східного варварства і борються в ім'я християнства і цивілізації» [7, 1]. Український історик послідовно спростовував ці «ідеальні представлення» про південне пограниччя Польщі, які, на його думку, «цілком фальшиві», оскільки протягом XV – XVIII ст. «пограничні відносини були дуже сумні, а оборона була слаба» [7, 2].

Історик визнає, що до середини XVI ст. польська держава – «ще досить сильна» – брала «визначну участь» в обороні українських пограничних земель у своєму складі. Проте з її ослабленням обов'язок оборони кордонів було поступово перекладено на вельмож «дуже чисельних і можних в руських пограничних краях» [7, 21]. Дослідник зауважив, що польський уряд формально «ніби заряджував» обороною, адже ті вельможі були його воєводами, каштелянами, старостами тощо. Та, аргументовано доводить він, цей «заряд» був лише «номінальним», бо війська, які використовувалися для оборони кордону, були двірські (за невеликим «ввійкомом» кварцяних), а пограничними твердинями були приватні

замки, міста або містечка вельмож. Більшість з них боронила пограниччя не як «королівські урядники», а як «потоменні посідачі земель».

Зробив С. Рудницький і докладний огляд татаро-турецьких нападів кінця XV ст. на українські землі в складі Польщі, внаслідок яких «Волинь, Поділе і Русь Червона сплили кровю і задимились пожарищами» [7, 7]. Описуючи страшний напад на галицькі землі в 1498 р., історик емоційно зазначив, що «хоч про яку небудь оборону краю не чуємо нічого» [7, 17].

Дослідник наголошує на суттєвій різниці в організації пограничної оборони на Східному Поділлі і Червоній Русі. На Східному Поділлі «на перший зазив», немов регулярне військо, з'являються шляхта, міщани та селяни і виходять «в поле за ворогом» [7, 37]. Така мобільна готовність «туземного елемента», на думку історика, пояснювалася тим, що тут «людність козакувала» [7, 37].

Цілком інакше виглядала погранична оборона на Західному Поділлі і особливо у Галицькій Русі. «Могучий стан боярський, а пізніше шляхетський та заведення тут польського права від півтора ста літ [...] убили самостійного духа у селянина» [7, 38]. Татарські напади тут траплялися набагато рідше, ніж на Східному Поділлі, тому не було потреби «вічно хапатися за зброю». «Козаччина тут не витворилася, – пише С. Рудницький, – через те погранична оборона не була проста, легка, справна і дешева як на східному Поділлі» [7, 38]. У Галицькій Русі, стверджував він, оборона трималася на двох «елементах»: загальному поході шляхти та жовнірах-найманцях. Про участь у походах проти ворогів селян і міщан жодної інформації у джерелах немає.

Історик докладно характеризує тогочасне шляхетське військо, називаючи його «великим анахронізмом». Шляхта дуже довго і неохоче збиралася в похід, та й бойова придатність того війська, на його думку, була «дуже сумнівна». Вона часто відмовлялася йти на війну, мотивуючи це тим, що «вже заплатила множество різнорідних податків на удержане наємного війська» [7, 26].

Розглядаючи оборонну систему, розміщення військ та замків, дослідник знову звернув увагу на різницю західних і східних теренів південного пограниччя польської корони. Західна його час-

тина була «засіяна» укріпленими королівськими містами та магнатськими замками. У східній – лише де-не-де «подибуємо» замки, а «справдешне» місто було лише одне: Кам'янець. Проте замки тут мали, на його думку, незрівнянно більше значення, він їх називає «оазисами серед пустелі» [7, 47]. С. Рудницький констатував, що їхній стан був дуже «сумний» і пояснив це тільки «недбалістю старост і браком грошей». Він переконаний, що якби вони старанно утримувалися і в них стояла сильна залога, «ніколи б татари не могли б датися взнаки пограничним землям» [7, 52].

Підбиваючи підсумок, С. Рудницький констатував, що організація оборони тогочасного пограниччя створює враження «неприємне, майже гірке». Вона не відповідала «своїй задачі», а «приватні старання» ніколи не могли замінити необхідних зусиль держави. Він слушно наголосив, що саме байдужість правителів Польщі до долі місцевого населення пограниччя покликала до життя феномен української козаччини. Такою була відповідь галицького історика на творені польською історіографією міфи про «креси» та їх «героїчних» оборонців.

Звісно, змальовані вище кривди панівної нації над руським населенням не залишилися без відповіді польських істориків і публіцистів. І якщо перші намагалися втриматися у межах академічного дискурсу, вказуючи на неповноту використаної джерельної бази й інтерпретаційні перекося, то другі вповні давали волю емоціям у полеміці з молодими вихованцями М. Грушевського [4, 103]. Їм узвичаєно закидалися тенденційність у виборі джерел, викривлення історичної перспективи, емоційність наукового дискурсу. Прикметно, що, простежуючи генезу історіографічних поглядів галицьких істориків, польські оглядачі одноставно вказували на залежність висловлених ними оцінок від вчителів концептуального впливу. Тут чи не найбільш промовистими є слова Яна Камінського з його рецензії на «Львівську Русь в першій половині XVI ст.» І. Крип'якевича [16; 17]. Відновуючи подібність оцінки становища православних в українських землях давньої Речі Посполитої у праці молодого історика та великій «Історії» засновника школи, польський оглядач відзначив, що «яблуко від яблуні недалеко падає».

Висновки. Насамкінець відзначимо, що реконструйовані вище процеси історіографічного «іншування» нашого західного

сусіда були тісно пов'язані з наростанням польсько-українських суперечностей у тогочасному громадському житті галицького краю, котрий обидві сторони бачили «П'ємонтою» своїх національних спільнот – місцем, з якого повинно розпочатися відродження втраченої державності. Особливо гострою ця полеміка стала напередодні Першої світової війни: політики в ній віднаходили необхідні історичні аргументи в перманентній полеміці з опонентами; натомість учені, відчуваючи підвищену зацікавленість суспільства генезою міжнаціонального протистояння, намагалися якнайдалі в минуле сягнути за його витокami та віднайти відповіді на непрості виклики сьогодення. На жаль, сторони так і не дійшли консенсусу, адже сама постава тогочасних національних еліт його практично унеможливлювала. Як відомо, це мало наслідком численні трагічні події міжнаціонального протистояння в першій половині минулого століття.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми є реконструкція полоністичного дискурсу української історіографії доби модерного відродження.

Література

1. Грушевський М. Історія України-Руси / Михайло Грушевський. – К. : Наукова думка, 1993. – Т. 3. – 592 с.
2. Крип'якевич І. З діяльності Поссевіна / Іван Крип'якевич // Записки НТШ. – 1912. – Т. СХІІ. – С. 5–82.
3. Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI віку / Іван Крип'якевич // Записки НТШ. – 1907. – Т. LXXIX. – С. 5–51.
4. Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI віку / Іван Крип'якевич // Записки НТШ. – 1907. – Т. LXXVII. – С. 77–103.
5. Крип'якевич І. Русини – властители у Львові у першій половині XVI ст. / Іван Крип'якевич // Науковий Збірник присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894 – 1904). – Л. : Виданне Комітету, 1906. – С. 221–234.
6. Куций І. Цивілізаційні ідентичності в українській історіографії кінця XVIII – початку XX ст. : між Слов'янщиною та Європою / Іван Куций. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2016. – 480 с.
7. Рудницький С. Руські землі польської корони при кінці XV в. Ворожі напади й організація пограничної оборони / Степан Рудницький // Записки НТШ. – 1899. – Т. XXXI–XXXII. – С. 1–54.

8. Срібний Ф. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до половини XVII ст. / Федір Срібний // Записки НТШ. – 1912. – Т. СХV. – С. 29–76.
9. Сушко О. Єзуїти в заведенні унії на Русі в доберестейській добі / Олександр Сушко // Альманах руско-українських богословів. – Л., 1902. – С. 117–195.
10. Сушко О. Никита Мелешко незвісний панегірист XVII в. / Олександр Сушко // Записки НТШ. – 1902. – Т. L. – С. 1–8.
11. Сушко О. Предтеча унії / Олександр Сушко // Записки НТШ. – 1903. – Т. LIII. – С. 1–71.
12. Сушко О. Предтеча унії / Олександр Сушко // Записки НТШ. – 1903. – Т. LV. – С. 72–125.
13. Сушко О. Предтеча унії / Олександр Сушко // Записки НТШ. – 1904. – Т. LXI. – С. 126–177.
14. Тельвак В. Львівська історична школа Михайла Грушевського / Віталій Тельвак, Василь Педич. – Львів : Світ, 2016. – 440 с.
15. Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. / Степан Томашівський // Записки НТШ. – 1898. – Т. XXIII–XXIV. – С. 1–138.
16. Kamiński J. Nowy przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego / Jan Kamiński // Słowo Polskie. – Lwów, 1909. – № 587. – S. 1–2 ; № 589. – S. 1–3.
17. Kamiński J. Przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego / Jan Kamiński // Słowo Polskie. – Lwów, 1909. – № 528. – S. 1–2 ; № 530. – S. 1–2.

References

1. Hrushevskiy, M. (1993). *Istoriia Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Rus]* (Vol. 3). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Krypiakevych, I. (1912). Z diialnosti Possevina [From the activity of Possevin]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. CXII), (pp. 5–82) [in Ukrainian].
3. Krypiakevych, I. (1907). Lvivska Rus v pershii polovyni XVI viku [Lviv Rus in the first half of XVI ct.]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. LXXIX), (pp. 5–51) [in Ukrainian].
4. Krypiakevych, I. (1907). Lvivska Rus v pershii polovyni XVI viku [Lviv Rus in the first half of XVI ct.]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. LXXVII), (pp. 77–103) [in Ukrainian].

5. Krypiakevych, I. (1906). Rusyny – vlastyteli u Lvovi u pershii polovyni XVI st. [Rusyns – rulers in Lviv in the first half of the XVI century]. *Naukovyi Zbirnyk prysviachenyi profesorovy Mykhailovy Hrushevskomu uchenykamy i prykhylnykamy z nahody Yoho desiatytilnoi naukovoї pratsi v Halychyni (1894 – 1904) – The scientific collection is dedicated to Professor Mykhailo Hrushevsky's disciples and supporters on the occasion of anniversary of his ten-year scientific work in Galicia (1894 – 1904)* (pp. 221–234). Lviv: Vydannie Komitetu [in Ukrainian].

6. Kutsyi, I. (2016). *Tsyvilizatsiini identychnosti v ukrainskii istoriohrafii kintsia XVIII – pochatku XX st.: mizh Slovianshchynoiu ta Yevropoiu [Civilizational identities in Ukrainian historiography of the late XVIII – early XX centuries: between Slavic countries and Europe]*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].

7. Rudnytskyi, S. (1899). Ruski zemli polskoi korony pry kintsii XV v. Vorozhi napady y orhanizatsiia pohranychnoi oborony [Russian lands under the Polish authority at the end of the fifteenth century. Hostile attacks and organization of border guard]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. XXXI–XXXII), (pp. 1–54) [in Ukrainian].

8. Sribnyi, F. (1912). Studii nad orhanizatsiieiu lvivskoi Stavropihii vid kintsia XVI do polovyny XVII st. [A study on the organization of the Lviv Staurology from the end of XVI to the XVII century]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. CXV), (pp. 29–76) [in Ukrainian].

9. Sushko, O. (1902). Yezuity v zavedenni unii na Rusy v doberesteiskii dobi [Jesuits in the establishment of the union in Rus during pre-Brest period]. *Almanakh rusko-ukrainskykh bohoslaviv – Almanac of Russian-Ukrainian theologians* (pp. 117–195). Lviv [in Ukrainian].

10. Sushko, O. (1902). Nykyta Meleshko nezvisnyi panehiryst XVII v. [Nikita Meleshko, the unknown panegyrist of the XVII century]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. L), (pp. 1–8) [in Ukrainian].

11. Sushko, O. (1903). Predtecha unii [Forerunner of the Union]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. LIII), (pp. 1–71) [in Ukrainian].

12. Sushko, O. (1903). Predtecha unii [Forerunner of the Union]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. LV), (pp. 72–125) [in Ukrainian].

13. Sushko, O. (1903). Predtecha unii [Forerunner of the Union]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. LXI), (pp. 126–177) [in Ukrainian].

14. Telvak, V., & Pedych, V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].

15. Tomashivskyi, S. (1898). Narodni rukhy v Halytskii Rusy 1648 r. [Civil movements in Galician Rus in 1648]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. XXIII–XXIV), (pp. 1–138) [in Ukrainian].

16. Kamiński, J. (1909). Nowy przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego [New reasons for the characteristics of the historical school of prof. Hrushevsky]. *Słowo Polskie – Polish word*, 587, 1–2; 589, 1–3 [in Polish].

17. Kamiński, J. (1909). Przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego [Reasons for the characteristics of the historical school of prof. Hrushevsky]. *Słowo Polskie – Polish word*, 528, 1–2; 530, 1–2 [in Polish].

TELVAK Vitaliy – professor, doctor of historical science, professor of the World History and Special Historical Disciplines department, Ivan Franko State Pedagogical University (telvak1@yahoo.com); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

PEDYCH Vasyl – associate professor, candidate of historical science, associate professor of the History and Political Science department, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (velshum@gmail.com); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8942-8374>

THE POLICY OF THE POLISH GOVERNMENT ON THE UKRAINIAN TERRITORY IN THE STUDIES OF GALICIAN STUDENTS OF MYKHAILO HRUSHEVSKY

The article is devoted to the reconstruction of polonistic discourse in the works of representatives of the Lviv Historical School of Mykhailo Hrushevsky. It has been proved that the attention of young scholars was focused on the oppression of the Ukrainian population by the Polish government in various spheres of public life. The question of oppression of Ukrainians on the basis of religion was studied by Alexander Sushko and Stepan Tomashivsky. The economic exploitation of Ukrainians by the Polish administration of the Polish Commonwealth of old times was reconstructed by Fedor Sribny and Ivan Krypiakevych. Stepan Rudnytsky deconstructed the most popular statement of Polish historiography – the colonization of Ukrainian

territories was to a great extent a salvation from the steppe hordes. The article studies reaction of Polish historians on the work of Galician historians. It has been noted that the reconstructed processes of historiographical «othering» of our western neighbor were closely connected with the growth of the Polish-Ukrainian contradictions in the public life of the Galician region, which was seen by both sides as «Piedmont» of their national communities – the place from which the revival of lost statehood should have begun. It has been proved that this controversy was particularly acute on the eve of the First World War: politicians found necessary historical arguments in the permanent controversy with opponents. Scientists, in contrast, urged by the increased interest of society in the genesis of interethnic confrontation, tried to reach the source in the past and find answers to the difficult challenges of our time. It has been noted that the parties did not reach consensus, because the position of the national elites of that time practically made it impossible. It is well-known, that this resulted in numerous tragic events of an international confrontation in the first half of the 20th century. The conclusion has been drawn about the importance of Ukrainian historiography of Polonistics in the works of M. Hrushevsky's Galician students.

Keywords: Poland, Lviv historical school, M. Hrushevsky, religious confrontation, economic oppression.

Стаття надійшла до редакції 07.09.17.